

INLEIDING

MET de publicatie van dezen dialect-atlas van West- en Fransch-Vlaanderen, als nummer VI van de „Reeks Nederlandsche Dialect-Atlassen” onder leiding van Prof. Dr. E. BLANCQUAERT, wordt de leemte aangevuld die het reeds bewerkte gebied nog vertoonde in zijn Zuid-Westelijken hoek, tusschen de taalgrens ten Zuiden en de Noordzee ten Westen en ten Noorden. De taalvorscher beschikt nu over dialectische gegevens voor een vrij uitgebreid aaneensluitend gebied, dat gansch Vlaanderen (Fransch-, West-, Oost- en Zeeuwsch-Vlaanderen), Vlaamsch Brabant en de Zeeuwsche eilanden omvat.

Waarom dit zesde deel van de Reeks omvangrijker is dan de voorgaande en de onderzochte ruimte heel wat uitgestrekter, vindt zijn oorzaak in de afbakening van de vroeger bewerkte gewesten. Ten Westen van de reeds onderzochte streken bleef een vrij uitgebreid gebied over, dat zich door zijn driehoeksvorm bijzonder moeilijk tot een verdeeling leende. Hierom en ook wegens de hooge drukkosten besloot de leider van de Reeks, die eerst van plan was geweest dit gebied over twee atlassen te verdeelen, dat deze Westelijke zone in één atlas zou worden bewerkt, alhoewel hierdoor het formaat van de kaarten aanzienlijk zou worden vergroot.

Ook het aantal onderzochte plaatsen is eenigszins grooter dan in de vroeger gepubliceerde atlassen; de redenen hiervan zijn echter niet dezelfde voor West-Vlaanderen als voor Fransch-Vlaanderen.

Voor West-Vlaanderen geschiedde de keuze der te onderzoeken gemeenten volgens de methode die ook vroeger werd toegepast: alle gemeenten met meer dan 2.000 inwoners en, daar waar de afstand tusschen die plaatsen grooter is dan 5 km., ook gemeenten met een kleiner aantal inwoners. Het centraal en Zuid-Oostelijk gedeelte van West-Vlaanderen is echter sterk geïndustrialiseerd, wat meebrengt dat de gemeenten er talrijker en veel meer bevolkt zijn dan in zuiver landbouwgewesten zoals het Noorden van de provincie en het Veurne-Ambacht. In geheel het arrondissement Veurne zijn er op de negen en twintig gemeenten slechts zeven, waaronder dan nog de steden Veurne en Nieuwpoort en de badplaats De Panne, die een bevolking van meer dan twee duizend inwoners aanwijzen, terwijl in het arrondissement Kortrijk dertig op de vijf en veertig en in het arrondissement Roeselare zestien op de twintig een inwonersaantal van meer dan twee duizend tellen. De dichtheid van de opnemingen is hier dan ook veel grooter dan in de landbouwgewesten, waar de afstand van 5 km. tusschen twee onderzochte plaatsen gemakkelijker kon worden in acht genomen.

Van de tweehonderd drie en veertig Westvlaamsche gemeenten die in het hier bewerkte gebied gelegen zijn — de tien overblijvende, waarvan er acht door Prof. BLANCQUAERT werden opgenomen, komen voor in vak I van zijn *Atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen* — werden er honderd

vier en zestig onderzocht; vijf gemeenten met een bevolking van meer dan twee duizend inwoners werden niet opgenomen: Ploegsteert (N. 165) omdat het voor het grootste gedeelte Waalsch is; Waasten (N. 127), Moeskroen (N. 175), Luingne (N. 176) en Herzeeuw (N. 177), alle vier gemengde gemeenten met een aanzienlijken Vlaamschen inslag, omdat de inwijkelingen nog geen dialecteenheid vertoonden; Spiere (O. 260) en Neerwaasten (N. 128) die wel is waar geen twee duizend inwoners tellen maar in aanmerking kwamen wegens hun ligging in de taalgrenszone, werden onbewerkt gelaten om dezelfde reden. Vak O bevat ook acht Oostvlaamsche dorpen waarvan een, Orroir (O. 193a), Waalsch is; van de zeven overige werden er vier onderzocht.

Voor Fransch-Vlaanderen was ik voornemens dezelfde methode toe te passen, maar na enkele opnemingen in de taalgrenszone en de streek van Duinkerke veranderde ik van meening — de redenen hiervan worden verder nader uiteengezet — en besloot ik het grootst mogelijk aantal plaatsen te onderzoeken. Van de negentig gemeenten, bevat in het arrondissement Duinkerke en waar in 1939 nog Vlaamsch werd gesproken, heb ik er zeven en zestig opgenomen, alsook het gehucht De Walle (Motte-au-Bois) (N. 160a), van de gemeente Moerbeke (N. 154), omdat het betrekkelijk ver van de kom van het dorp en op de taalgrens is gelegen.

Van de driehonderd vijf en dertig Vlaamsche gemeenten, gelegen in het West- en Franschvlaamsch gewest, werden er dus tweehonderd vijf en dertig onderzocht alsmede een gehucht, wat ongeveer zeventig procent van het geheel uitmaakt.

ONZE SAMENWERKING

Zooals hierboven reeds terloops werd vermeld, lag het in de bedoeling van den leider van de Reeks het hier bewerkte gebied over twee atlassen te verdeelen: een eerste, die Noordelijk en Centraal West-Vlaanderen zou omvatten; een tweede, voor Zuid-West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen. Eerst toen Prof. BLANCQUAERT reeds een aantal plaatsen in den Noordelijken hoek van West-Vlaanderen had bezocht, zag hij van zijn eerste plan af en stelde hij mij voor, dat ik gansch het gewest in één enkelen atlas zou bewerken.

De door hem in Noord-West-Vlaanderen opgenomen gemeenten zijn: Heist (H. 1), Knokke (H. 2), Blankenberge (H. 3), Uitkerke (H. 5), Zuienkerke (H. 8), Lissewege (H. 9), Westkapelle (H. 11), Dudzele (H. 12), Oostkerke (H. 13), Damme (H. 14), Jabbeke (H. 32), Varsenare (H. 34), Sijsele (H. 41), Loppem (H. 68), Oostkamp (H. 69), en meer Zuidelijk Ruddervoorde (H. 72) en Torhout (H. 116).

Verder onderzocht hij nog Oostende (H. 16), Oudenburg (H. 24), Brugge (H. 36), Nieuwpoort (H. 46), St.-Joris (H. 47), Leke (H. 60), Eernegem (H. 63), Zedelgem (H. 65), Aartrijke (H. 66), Veldegem (H. 67), Veurne (H. 84), Perwijze (H. 93), Alveringem (H. 100), Diksmuide (H. 108), Wingene (H. 119), Tielt (H. 123), Pittem (N. 42), Meulebeke (N. 43), Ieper (N. 72) en Aarsele (O. 1). Hiermee bedraagt het aantal door hem alleen bewerkte plaatsen zeven en dertig.

Om zooveel mogelijk eenheid in de wijze van opteekenen te verkrijgen, hadden wij ondertusschen samen een zevental gemeenten uit het Kortrijksche bezocht, te weten : Gullegem (N. 88), Heule (N. 89), Meenen (N. 132), Bisse-gem (N. 140), Kortrijk (N. 141), Bellegem (N. 145) en Rollegem (N. 146). Daar het later bleek, dat de verschillen in onze opteekeningen uiterst miniem waren en zich meestal tot een schakeering in openingsgraad, een nuance in lengte, of af en toe in het al of niet gebruiken van een diacritisch teeken beperkten, werden voor deze zeven gemeenten, bij het drukken, enkel de teksten van Prof. BLANCQUAERT opgenomen. Voor al de andere teksten ben ik alleen verantwoordelijk ; daarom wensch ik dan ook, alvorens verder de methode van onderzoek nader te bepalen, den lezer enkele gegevens over mij zelf te verstrekken.

Ik werd geboren te Brugge in 1903, van een Gentschen vader, die op dat oogenblik als leeraar in de Nederlandsche taal aan het Koninklijk Atheneum dier stad werkzaam was en van een, toen Vlaamschonkundige, Luiksche moeder. In 1906 gingen mijn ouders Oostkamp, een dorp op 7 km. ten Zuiden van Brugge, bewonen en het is dan ook daar dat ik vlot leerde praten. Daar in het geheele dorp, een gemeente van bij de 10.000 zielen, buiten mijn vader, niemand Nederlandsch sprak, is het ook licht begrijpelijk dat ik slechts dialect leerde.

Vijf jaar later vestigden mijn ouders zich opnieuw te Brugge, waar ik de lagere middelbare school en vijf klassen van het Atheneum doorliep. Den eersten dag dat ik te Brugge de school bezocht, werd ik er, wegens mijn boersche uitspraak, het mikpunt van den spotlust mijner medescholieren. Dit griede mij natuurlijk ten zeerste ! Eenige weken later had ik mij echter, door mijn omgang met de jeugd uit de meest typische volkswijken van het oude Brugge (1) — ik was wat men te Brugge heet „een straatbrakke” — niet alleen van mijn boersche uitspraak ontdaan, maar ik had mij bovendien hun platte uitspraak eigen gemaakt, zoodat ik op een bof als volslagen Bruggeling in hun kring werd opgenomen.

Tot mijn zestiende jaar sprak ik, buiten de lesuren in de klas, met mijn makkers steeds en overal plat Brugsch. Thuis werd met mijn moeder en ook wel met mijn broer meestal Fransch, met mijn vader en de meid door den band Brugsch gepraat.

De Poësis en de Rhetorika volgde ik aan het Atheneum te Gent, waar ik mij, door het groot verschil in dialect, verplicht zag hetzij Fransch, hetzij Nederlandsch te spreken.

Nadien studeerde ik in de Wijsbegeerte en de Letteren, afdeeling Germaansche Filologie, en doctoreerde in Juli 1927 aan de Rijks-Universiteit te Gent met een proefschrift over „Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva”. Met het oog op de inzameling van het noodige materiaal voor deze studie had ik, in den loop van het jaar 1926, heel het Zuidnederlandsch taalgebied, met inbegrip van Fransch-Vlaanderen, bereisd en menigen tocht in Noord-Nederland ondernomen.

Aan de Universiteit volgde ik als keuzevakken bij Prof. BLANCQUAERT

(1) Cf. hierover pp. 294-95 van mijn bijdrage „Van *al*, *ol* + *d* of *t* tot [ut] en [ukt]” in het Album René Verdeyen (A. Manteau, Brussel-M. Nijhoff, Den Haag, 1943).

de Fonetiek en de Vlaamsche Dialectologie, vakken die toen voor het eerst daar werden gedoceerd. Tijdens mijn studentenjaren had ik steeds omgang met Westvlaamsche studenten uit alle hoeken van deze provincie, bracht menigen gezelligen avond met hen door en sprak te dier gelegenheid steeds dialect.

Bij het inzamelen van het dialectmateriaal voor mijn proefschrift vergezelde Professor BLANCQUAERT mij bij mijn eerste opnemingen, hij leerde mij beluisteren en controleerde mijn wijze van opteekenen. Later begeleidde ik hem op menigen dialecttocht in Oost- en Zeeuwsch-Vlaanderen.

Na een paar jaren leeraarschap werd ik, op 1 Mei 1931, aangesteld aan de Gentsche Universiteit als assistent voor de Fonetiek en de Vlaamsche Dialectologie. Ik oefende dit ambt uit tot den 1^{en} October 1938.

Uit dit alles blijkt duidelijk dat ik de noodige scholing voor het beoogde dialectonderzoek ontving en dat, in de mate van het mogelijke, de eenheid in de wijze van opnemen is gewaarborgd.

INZAMELING VAN HET MATERIAAL KEUZE DER ZEGSLIEDEN

Hoe werd nu het materiaal ingezameld? De methode toegepast in Fransch-Vlaanderen is heel anders dan die aangewend in West-Vlaanderen, wegens de totaal verschillende taaltoestanden van beide gewesten.

In West-Vlaanderen leverde het zoeken naar gepaste zegslieden haast geen moeilijkheden op, omdat ik in vele plaatsen bekenden had die als tusschenpersonen dienen konden; waar dit niet het geval was, klopte ik gewoonlijk aan bij het hoofd der gemeentelijke school of bij een der onderwijzers, die zeer vaak uit het dorp zelf stammen.

Ik zorgde er zooveel mogelijk voor zegslieden te vinden van middelbaren of rijperen leeftijd, ter plaatse gewonnen en geboren van inheemsche ouders, zoo weinig mogelijk ontwikkeld, bij voorkeur weinig of niet belezen en die haast nooit hun geboortedorp hadden verlaten; ik vermeed angstvallig alle zonderlingen en weerde al wie maar eenig spraakgebrek vertoonde, al was het maar een onvoldoende articulatie wegens ontbrekende tanden.

Zekere dialectologen beweren dat vrouwen minder dialectvast zijn en laten dan ook gewoonlijk hun keus vallen op mannen. Ik deel echter die meening niet, vooral wat betreft de volkswrouw van zekeren leeftijd, en dit is de reden waarom, onder de zegslieden, vaak personen van het zwakke geslacht voorkomen. De meeste huisvrouwen hebben zelden of nooit hun geboortedorp verlaten, ze zijn veel meer dan de mannen aan hun huis gebonden door de kinderen, zijn doorgaans weinig ontwikkeld en hebben den tijd niet om een krant of een boek te lezen. De mannen daarentegen komen reeds in hun diensttijd in contact met anderssprekenden, leeren meestal hun ambacht in de naburige stad, zoeken werk waar het te vinden is en zijn, na hun huwelijk, meestal buitenshuis werkzaam met maten van naburige gemeenten of zelfs verder afgelegen gewesten.

Het heeft mij ten ander vaak getroffen dat de volkswrouw doorgaans vlugger van begrip is dan de man: ze snapte onmiddellijk waarover het ging,

zette de zinnnetjes om in haar dialect — niet slaafs, maar hier en daar met de noodige wijziging — in een vlug tempo, zonder aarzelen en zonder nutteloos vragenstellen; ze voelde niet de behoefte, zooals vele mannen, er te pas en meestal te onpas, ellenlange beschouwingen en onbelangrijke herinneringen aan vast te knopen.

Het opsporen van zegslieden die aan de gestelde eischen voldeden, leverde geen moeilijkheden op, wat niet verwonderlijk is als men bedenkt, dat iedereen steeds en overal dialect spreekt en dat, zooals men in den „Taaltoestand” van de opgenomen plaatsen kan nagaan, de beschaafdsprekende in een gemeente veeleer een witte raaf is. Meestal fungeerde de onderwijzer als tusschenpersoon: hij zegde namelijk de zinnnetjes voor in het dialect van de plaats, of in zijn dialect dat er weinig van afweek, en lette er op dat de proefpersonen hun dialect geen geweld aandeden. Deze opnemingen hebben mij leeren inzien, dat de onderwijzers doorgaans uitstekend geschikt zijn voor dit slag van onderzoek, omdat ze over 't algemeen dialectvaster zijn dan de gewone man, ze door hun omgang met de schooljeugd geleerd hebben hun aandacht te vestigen op de dialecteigenaardigheden van het dorp waar ze dienst doen, zoowel wat de klankleer als den woordenschat, de flexie als de syntaxis betreft.

Geheel West-Vlaanderen door is het onderwijzend personeel mij zeer behulpzaam geweest bij mijn onderzoek, bijna overal heb ik het vriendelijkst onthaal genoten; alleen in de buurt van Kortrijk ondervond ik eenige moeilijkheid: in de streek van het vlas, waar sinds den gouden naoorlogschen tijd de onderwijzer veelal ook als verzekeringsmakelaar optreedt, schijnt hij een goed deel van zijn idealisme er bij te hebben ingeboet en voelt hij weinig voor dit soort van onbetaald werk. Zo heb ik te Kuurne (N. 90) geen enkel onderwijzer kunnen ontdekken, die mij aan zegslieden wou helpen.

Na een honderdtal opnemingen in West-Vlaanderen besloot ik mijn kans in Fransch-Vlaanderen te wagen.

In den „Westhoek” kon de in West-Vlaanderen aangewende methode niet worden toegepast, wegens den totaal verschillenden toestand die in dit gewest heerscht. Alhoewel het overgrootste gedeelte van de bevolking er nog Vlaamsch spreekt, zijn vele Fransch-Vlamingen in zekere mate tweetalig; ik bedoel hiermee dat velen onder hen, naast hun Vlaamsch dialect, in minder of meerder mate Fransch — geen Waalsch of Picardisch — kennen.

Alle onderwijzers echter zijn uitheemsch en Vlaamschonkundig.

Alvorens met mijn onderzoek een aanvang te nemen, wendde ik mij tot den E. H. R. DESPICHT, rustend priester te Steenvoorde (N. 104) en professor in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde aan de Katholieke Universiteit te Rijsel. Deze bescheiden, stille geleerde was onmiddellijk tot hulp bereid; hij verstrekke mij heel wat interessante inlichtingen over den Westhoek en bracht mij in kennis met een Steenvoordsche familie, bij wie ik mijn vragenlijst zou kunnen opteekenen.

Na een kort gesprek met mijn zegslieden, kwam ik tot het besef dat het niet raadzaam zijn zou de vragenlijst voor te zeggen in mijn, aan het Fransch-vlaamsch aangepast, Westvlaamsch, omdat daardoor veel kans bestond dat ik ze zou beïnvloeden, maar dat het verkieslijker was de zinnnetjes in het Fransch te zeggen en mijn zegslieden te laten vertalen.

Ik moet eerlijk bekennen, dat deze eerste poging nu juist geen succes is geworden : ik besteedde een heelen namiddag om 40 zinnnetjes op te teekenen en de geheele vragenlijst nam drie volle dagen in beslag (1). Te Kassel (N. 97) beproefde ik een tweede maal mijn kans : de deken van de stad had mij twee strijksters aangewezen, die aan de gestelde voorwaarden voldeden ; ik paste dezelfde methode toe, maar hier ging het mij voor den wind : de opneming liep vlot van stapel en duurde in het geheel slechts drie uur.

Als derde gemeente had ik Zegers-Kappel (N. 51) gekozen omdat ik daar, in 1927, tijdens mijn onderzoek naar de diminutiefvormen, kennis had aangeknoopt met den Heer JUSTIN BLANCKAERT, den toenmaligen directeur van het Franschvlaamsche tijdschrift *Le Lion de Flandre* en een vurigen voorstander van het Vlaamsch in den Westhoek. Hij zelf fungeerde als een der zegslieden, maar ook hier nam de opneming te veel tijd in beslag.

Hiermee was het lijstje der plaatsen waar ik geïntroduceerd was ten einde. Ik probeerde nu hier en daar op eigen houtje, doorkruiste — meestal te voet — den Westhoek van West naar Oost en van Noord naar Zuid, maar zonder het minste succes : overal werd ik uiterst wantrouwig ontvangen en zeer beleefd, maar kordaat afgewezen. Ten einde raad, wendde ik mij nogmaals tot den E. H. DESPICHT, maar de man, die zeer eenzaam leefde, kon mij hierin niet helpen ; hij stelde mij echter voor een oproep te plaatsen in het, in de Vlaamschvoelende kringen van Fransch-Vlaanderen toen zeer gewaardeerde *Le Lion de Flandre*, voorstel dat ik met dank aanvaardde. Mijn gansche hoop was op dien oproep gesteld, want in die voorwaarden voortwerken zooals ik het tot-nogtoe had gedaan — drie opnemingen in één maand — bleek ook financieel totaal onmogelijk.

Ik zei Fransch-Vlaanderen voorloopig vaarwel en hervatte mijn onderzoek in West-Vlaanderen. In het Mei-Juninummer 1936 van *Le Lion de Flandre*, verscheen een enthousiaste en overtuigende — zoo meende ik toch — oproep van Professor DESPICHT.

Ik citeer er hier het voornaamste uit :

„M. W. Pée... travaille depuis deux ans à un atlas de géographie linguistique concernant les dialectes de la Flandre occidentale et de la Flandre française.

„L'enquête qu'il poursuit consiste à noter sur place, en écriture phonétique, la prononciation locale de 142 mots et petites phrases d'usage courant,... [il] doit pour cela interroger, dans les diverses communes du pays, des personnes nées dans la localité, et parlant sans hésitation le dialecte sous sa forme locale.

„Il a déjà visité de la sorte plus de 110 communes de Flandre occidentale, et il a l'intention de continuer ses recherches, cet été, dans le Westhoek, où il désirerait être mis en relations, dans le plus grand nombre possible de localités, avec deux personnes qui accepteraient de se mettre à sa disposition.

(1) Later, toen ik in den Westhoek heelemaal ingeburgerd was, heb ik dit en het onderzoek te Zegers-Kappel nog eens overgedaan, omdat ik overtuigd was, dat een zoo moeizaam tot stand gekomen opneming niet de getrouwe weergave kan zijn van een dialect. Uit de vergelijking van beide opnemingen bleek dit dan ook duidelijk.

„Il s'adresse à notre revue, dans l'espoir que nos lecteurs pourront le seconder dans sa tâche.

„Ce travail est de la plus grande importance pour les progrès de la linguistique. Un examen détaillé des formes dialectales usitées en Flandre française facilitera grandement l'étude du moyen-néerlandais et contribuera à établir l'histoire de l'évolution de la langue à travers les siècles.

„M. le Dr. W. Pée désirerait visiter, si possible, une cinquantaine de communes de chez nous. Nous espérons qu'un bon nombre de nos compatriotes seront prêts à lui offrir leur collaboration, soit en se prêtant personnellement à son enquête linguistique, soit en lui ménageant une entrevue avec deux de leurs concitoyens, susceptibles de l'aider.”

Vol ongeduld verbeidde ik het begin der vacantie en zoodra die was aangebroken trok ik, per motorfiets, naar Kassel, van waaruit ik van plan was mijn onderzoek opnieuw te beginnen.

Daar de Westhoek wel over mooie wegen beschikt, maar de spoor- en buurtspoorwegverbindingen er uiterst moeilijk en schaarsch zijn, had ik mij — om zoo weinig tijd mogelijk te verliezen — een motorfiets aangeschaft.

Nog denzelfden avond klopte ik aan bij den E. H. DESPICHT en vernam daar, tot mijn ontzetting, dat slechts één enkele lezer den oproep had beantwoord, nl. de Heer Gaston VANDEN BROUCKE, beheerder van de krant *Le Cri des Flandres* te Hazebroek (N. 155). Dat was een erge tegenslag! Den volgenden morgen trok ik naar Hazebroek en teekende er in enkele uren het plaatselijk dialect op, maar mijn zegsman kon mij, tot mijn leedwezen, aan geen proefpersonen helpen voor de omliggende gemeenten. Dan maar weer op eigen houtje zoeken! Maar ook ditmaal zonder het minste resultaat. Toch wou ik den moed niet in de schoenen laten zinken en besloot ik nog een laatste onderhoud met den Heer DESPICHT te hebben. In den loop van dit gesprek noemde hij mij den naam van een diocesaan missionaris, den E. H. VERDONCK, die alhoewel geen geboren Fransch-Vlaming, door zijn ambt heel wat relaties in den Westhoek had. Zou hier mijn redding liggen?

Ik trok onmiddellijk op zoek naar den E. H. VERDONCK en trof hem aan in de pastorij te Ochtezele (N. 92), waar hij tijdelijk verbleef om er een novene te prediken. Met een paar woorden had ik hem op de hoogte gebracht van mijn wensch en ondertusschen mijn notaboekje, met het lijstje der plaatsen waarvan ik het dialect wilde opteekenen, te voorschijn gehaald. Voor iedere gemeente die ik opsomde gaf hij mij een paar namen van personen op, naast die van den priester, die, naar hij mij verzekerde, mij zonder twijfel de noodige inlichtingen zouden verstrekken.

Reeds den volgenden dag beproefde ik het en waarachtig, het ongelooflijke geschiedde: daar waar ik vroeger wantrouwig werd afgewezen opende de naam van den Heer VERDONCK mij onmiddellijk de deur en ik werd er gulhartig ontvangen; diegenen, die enkele maanden voorheen, beweerden over geen paar minuten te beschikken om mij te woord te staan, offerden nu evenveel uren op om mij in te lichten en te helpen. Dank zij deze onverwachte hulp kon ik gansch den Westhoek, in den loop van de vacanties 1936 en 1937, bewerken.

DE TAALGRENS

a) Tusschen de Noordzee en de Belgische grens

Toen ik, in den zomer van 1938, mij voornam de grens van het Vlaamsch-sprekend gebied in Fransch- en West-Vlaanderen te bepalen, wist ik bij voorbaat, dat mij een lastige en kiesche taak te wachten stond. Wel kende ik reeds sinds lang, bij benadering, de scheidingszone tusschen het Vlaamsch en het Fransch en wist ik precies in welke gemeente nog — of weer — Vlaamsch en in welke reeds uitsluitend Fransch wordt gesproken, maar nu moest ik — net zooals dit voor de reeds verschenen atlassen was geschied — daar waar het eenigszins mogelijk was, met de meeste nauwkeurigheid, de scheidings-*lijn* bepalen — of de taalgrens-*zone* afbakenen, — en dit op een vrij aanzienlijke lengte, meer dan 125 km., van de Noordzee nabij Duinkerke (H. 74) tot aan de Schelde ten Z. van Ruien (O. 192).

Een andere moeilijkheid die zich hier voordeed was het feit, dat men, in dit fragment van ons taalgebied, niet te doen heeft met een grens tusschen Vlaamsche gewesttalen aan den eenen kant en Waalsche of Picardische dialecten aan den anderen, maar met een grens, die, voor het grootste deel van haar verloop, de scheiding vormt tusschen Vlaamsche gewesttalen in het Noorden en de Fransche cultuurtaal in het Zuiden. Daarbij komt dan nog dat juist in deze zone de taalgrens, voornamelijk sinds den vorigen wereldoorlog, sterk in beweging is geraakt en het nog steeds is, zoodat men zeggen mag dat er in heel haar verloop, in Fransch- en West-Vlaanderen, feitelijk niet van een taal-*grens* mag worden gesproken, maar veeleer van een taalgrens-*zone*, waarvan de randen zich nog steeds verplaatsen.

Ik begon mijn onderzoek bij de Noordzee, in de streek van Duinkerke. Te Duinkerke zelf, waar ik reeds in 1926 gedurende vele dagen te vergeefs naar een Vlaamsch-sprekend Duinkerkenaar — d. i. iemand geboren te Duinkerke van Duinkerksche ouders — had gezocht, verbleef ik nogmaals geruimen tijd. Na een paar dagen vruchteloos zoeken wendde ik mij tot den heer G. VAN DEN BUSSCHE, redacteur aan de Duinkerksche krant *Nord-Maritime*, die mij een aantal adressen opgaf van mensen, die mij zonder twijfel zouden kunnen helpen aan de gewenschte zegslieden. Ik zocht al die personen op, maar zonder het minste succes. Ik slenterde langs de haven en op de markt, sprak tientallen van mensen aan als ik ze hoorde Vlaamsch spreken, bezocht de kroegjes aan de haven en in de volksbuurten, ging om met dokwerkers en visschers, maar zag mij verplicht na een tiental dagen mijn onderzoek te staken : te Duinkerke hoort men wel Vlaamsch op straat, maar de geboren Duinkerkenaar is, naar mijn bevindingen, op dit oogenblik totaal verfranscht. Wie nu nog te Duinkerke Vlaamsch spreekt, is zeker geen geboren Duinkerkenaar maar een inwijkeling uit een der naburige Vlaamsche gemeenten.

Malo-les-Bains (H. 74a), de badplaats van Duinkerke, is volledig Fransch. Te Rozendaal (H. 75) echter, dat eveneens aan Duinkerke paalt en een groote gemeente is van meer dan 15.000 zielen, — maar van betrekkelijk jongen datum daar ze eerst in 1860 werd gevormd, — wordt door een duizendtal inwoners, meestal landbouwers en groenboeren, ook Vlaamsch gesproken.

Te Tetegem (H. 79), dat ietwat Zuid-Oostwaarts ligt, spreekt iedereen beide talen en de ouderen bij voorkeur Vlaamsch.

Te Zuidkote (H. 76) en te Leffrinkhoeke (H. 77), allebei in de Vlaamsche zone gelegen, doet zich stilaan de Fransche invloed gelden: te Zuidkote, waar de ouderen met moeite of zelfs heelemaal geen Fransch kennen, door het talrijke, Franschsprekend personeel van het, in 1910 opgerichte Sanatorium voor kinderen lijdend aan rachitis en scrofulose; te Leffrinkhoeke door de groote metaalfabriek „Firmeny”, die honderden Fransch-sprekende werklieden heeft aangetrokken en in haar onmiddellijke nabijheid het ontstaan heeft gegeven aan een uitgebreide werkliedenwijk, die langzamerhand den dood van het oude dorpje veroorzaakt. De kom van de oude gemeente bestaat nog uit de kerk, de pastorie, de traditioneele herberg en een paar winkeltjes; „Firmeny” heeft alle Leffrinkhoekenaars naar zich aangelokt, in zulke mate, dat ik er niet in geslaagd ben, ondanks herhaalde pogingen, aan een enkelen zegsman te geraken.

Nieuw-Koudekerke (H. 78), ten Zuiden van Duinkerke, een gehucht van Koudekerke-Dorp (N. 2), dat in 1792 een zelfstandige gemeente werd, is nu eveneens totaal verfranscht. Wel hoort men er op straat heel wat Vlaamsch, maar ik heb er geen enkel geboren Koudekerkenaar van Koudekerksche ouders kunnen ontdekken die nog Vlaamsch sprak. Ik heb mij de moeite getroost op de secretarie de kiezerslijsten te gaan uitpluizen en nota te nemen van alle Koudekerkenaaars wier ouders ook inheemsch waren. Ik ben ze dan den eenen na den anderen gaan opzoeken; geen enkele kende Vlaamsch en al de Vlaamsch-sprekenden bij wie ik aanklopte waren ingewekenen, de meesten zelfs afkomstig uit West-Vlaanderen.

Sint-Pol (H. 73), ten Westen van Duinkerke — zelfstandige gemeente sinds 1878 en gevormd uit een deel van Klein-Sinten — is totaal verfranscht; heel wat inwoners kennen echter Vlaamsch, omdat ze afkomstig zijn uit de naburige Vlaamsche dorpen.

Te Klein-Sinten (A. 3) daarentegen kent twee derden van de bevolking, die veel inwijkelingen telt, Vlaamsch, maar het wordt er haast niet gesproken. Ik heb er lang moeten zoeken voor ik er een geschikte zegspersoon vond. Het was een 83-jarige weduwe wier man, insgelijks een Klein-Sintenaar, zelfs geen Fransch kende. Kenschetsend voor den toestand in dit gewest is het feit, dat van haar negen kinderen — van de vijf zonen sneuvelden er vier in den oorlog 1914-1918 — slechts een enkele, de oudste, Vlaamsch sprak; de andere begrepen het wel, maar spraken het niet.

Het is ook te Klein-Sinten dat ik, op het kerkhof, een eigenaardigen eereboog aantrof ter gedachtenis van de gesneuvelden van den oorlog 1914-1918. Onder den neerliggenden leeuw staat bovenaan het opschrift „Pro Patria”; op de rechterzuil „France Toujours”, met daaronder 103 namen; op de linkerzuil „Vlaanderen den Leeuw”, waaronder 104 namen.

Mardijk (a. 1) en Fort-Mardijk (a. 4) zijn Fransch; evenals Groot-Sinten (a. 2) dat nu totaal verfranscht is. Hier heb ik eveneens de kiezerslijsten geraadpleegd. Wie er Vlaamsch spreekt, stamt uit het meer Westelijk, Vlaamsch-sprekend gedeelte.

Loon (b. 4), Kraaiwijk (b. 3), Broekburg (b. 4) en Broekburg-Buiten

(b. 5) zijn insgelijks heelemaal verfranscht. Wel wordt er hier en daar in enkele hoeven Vlaamsch gesproken, maar de bewoners zijn dan inwijkelingen van over de Kolme, de Vlaamsche streek.

Te Coppenaxfort (b. 6), gelegen op den Westelijken oever van de vaart Broekburg-Duinkerke, halfweg tusschen Kraaiwijk en Broekkerke (b. 7) en een gehucht van deze laatste gemeente, die volledig Vlaamsch is, wordt insgelijks Vlaamsch gesproken.

Te Broekburg en te Broekburg-Buiten heb ik eveneens de kiezerslijsten nagegaan : te Broekburg-Buiten kon ik niemand vinden, te Broekburg één enkele, die aan de vereischte voorwaarden voldeed. Het was een zeventigjarige grijsaard, wiens beide ouders te Broekburg geboren werden en van wien men mij verzekerde dat hij uitstekend Vlaamsch kende. Ik trok er onmiddellijk heen en werd zeer vriendelijk ontvangen. Toen ik hem vroeg hoe het kwam, dat hij de eenige Broekburgenaar was die nog Vlaamsch kende, deelde hij mij mee, dat zijn ouders een hoeve buiten de stad bewoonden, dat zijn moeder ook te Broekburg geboren, en ook zijn grootouders van moederszijde, insgelijks van Broekburg, geen Vlaamsch kenden, maar dat zijn grootouders van vaderszijde uit Kwaadieper stamden, waardoor zijn vader Vlaamsch sprak. Hijzelf had Vlaamsch leeren spreken met de hoeveknechten, die allen uit de Vlaamsche streek afkomstig waren. Ik wilde nu nagaan hoever zijn kennis van het Vlaamsch wel reikte en zei hem het eerste zinnetje voor in het Fransch ; hij kon wel hier en daar een woord vertalen, maar geen zin bouwen. Ik beproefde het met nog een paar zinnetjes, maar het werd hoe langer hoe moeilijker en ik moest het weldra opgeven. Broekburg is op dit oogenblik totaal verfranscht, net als het meer Zuidelijk gelegen Sint-Pieters-Broek (b. 11). Ook Kapelle-Broek (b. 12) is reeds sterk verfranscht ; de kinderen kennen er geen Vlaamsch meer en alhoewel de ouderen het nog machtig zijn, spreken ze meestal Fransch onder mekaar. Alleen de ingewekenen spreken Vlaamsch.

Holque (b. 13), Watten (b. 16) en Sint-Momelin (b. 21) zijn volkomen verfranscht, alhoewel men er ook hier en daar een Vlaamschsprekenden inwijkeling aantreft.

Buischeure (b. 20a) daarentegen is Vlaamsch : iedereen kent er de twee talen, maar spreekt bij voorkeur Vlaamsch.

Ook Nieuwerleet (b. 21a) is Vlaamsch, maar Clairmarais (b. 22) is voor het grootste deel Fransch, met uitzondering van den Noordkant van de gemeente.

Ten Zuid-Oosten van Clairmarais strekt zich een betrekkelijk groot woud uit. Ik heb de grens dwars door het woud getrokken en dan verder Zuid-Oostwaarts tusschen de gemeente Ruischeure (N. 147), die volledig Fransch is, op enkele inwijkelingen na, en Ebblingem (N. 148), dat nog voor twee derden Vlaamsch is en waarvan een derde — de jongeren — nog Vlaamsch verstaat, maar het niet spreekt. De scheiding tusschen het Vlaamsch gebied en het Fransch loopt dan tusschen Blaringem (N. 152), dat nu volledig verfranscht is en Lynde (N. 150), dat nog Vlaamsch is ; ze gaat dan verder Oostwaarts ten Zuiden van Steenbeke (N. 153), dat insgelijks nog Vlaamsch is, over De Walle (N. 160a), in het Fransch „Motte-au-Bois”, een gehucht van Moerbeke (N. 154), dat ten Noorden van het Nieppe-woud is gelegen tot Oud-Berkijn (N. 160), dat reeds sterk verfranscht is. De kom van het dorp is

nu geheel Fransch ; alleen enkele ouderen kennen er nog Vlaamsch, maar te Drooghout (Sec Bois), een meer Noordwaarts gelegen gehucht, wordt er nog doorgaans Vlaamsch gesproken. De grens loopt dan ten Zuiden van Merris (N. 159), waarvan de helft van de bevolking reeds uit Franschsprekenden bestaat — de meeste hoeven komen er stilaan in handen van Franschsprekenden, — Noordwaarts tot Outersteen, een gehucht van Belle (N. 162), om dan den spoorweg te volgen tot Belle zelf.

De gehuchten „Het Steentje” en „De Krib” (La crèche), die ten Zuiden van de kom van Belle zijn gelegen, zijn sinds 1918 reeds sterk verfranscht. De grens gaat dan verder Westwaarts over de Seule (Le seau), een gehucht van Nieuwkerke (N. 163), over de Belgische grens.

Gansch het gebied, gelegen tusschen de Noordzee ten Noorden, de zooeven beschreven grens ten Westen en ten Zuiden en de Belgische grens van de Noordzee af tot Nieuwkerke, is Vlaamsch. Volledigheidshalve moet ik er toch op wijzen, dat het grootste deel van de bewoners er tweetalig is en dat in de steden Bergen (N. 5), Kassel (N. 97) en Hazebroek (N. 155) het Fransch veld wint (1).

b) Tusschen de Belgische grens en de Schelde

Van de Seule loopt de taalgrens over Nieuwkerke (N. 163), dat voor de overgrootste meerderheid Vlaamsch is, maar waarvan toch twee wijken nog Fransch zijn, naar Ploegsteert (N. 165) dat, naar men mij ter plaatse mededeelde, voor 1914 nog volledig Fransch was, maar nu reeds een sterke Vlaamsche minderheid vertoont wegens de talrijke grensarbeiders die er zich, sedert den vorigen oorlog, zijn komen vestigen. Ze gaat dan Noordwaarts tot Meesen, (N. 126) dat dertig jaar geleden half-Vlaamsch, half-Fransch was met een lichten voorsprong voor het Fransch, maar nu weer voor twee derden Vlaamsch is ; verder Oostwaarts tot aan de Leie te Waasten (N. 127) en dan langs de Leie tot bij Meenen (N. 132).

Waasten (N. 127) en Neerwaasten (N. 128) waren vóór 1914 voor de overgrootste meerderheid Fransch ; men hoorde er haast geen Vlaamsch. Sinds 1918 zijn er zich een groot aantal Vlaamsche grensarbeiders komen vestigen, zoodat men er in 1939 meer Vlaamsch dan Fransch hoorde. Komen is nog voor het grootste deel tweetalig, met, sinds 1918, een sterken vooruitgang van het Vlaamsch. Wervik (N. 130) is echter totaal Vlaamsch, maar de helft van de bevolking kent er ook Fransch.

Een paar kilometer ten Zuiden van Meenen verlaat de taalgrens de Leie, om, in Oostwaartsche richting, Rekkem (N. 137) te bereiken, dat een tweetalige gemeente is met een Vlaamsche meerderheid. Van Rekkem loopt ze Zuidwaarts over Moeskroen (N. 175), dat, volgens aldaar ingewonnen inlichtingen, in 1938 reeds voor de helft vervlaamscht was door de groote inwijking van Vlaamsche grensarbeiders, maar toch nog den indruk geeft van een

(1) Voor verdere inlichtingen hieromtrent verwijs ik naar het hoofdstuk over den Taaltoestand in Fransch-Vlaanderen en de gegevens die achter elke opgenomen plaats worden medegedeeld.

Fransche gemeente ; verder over Luigne (N. 176) en Herzeeuw (N. 177), die voor een groot deel Vlaamsch zijn en dan weer Oostwaarts, ten Noorden van de kom van de gemeente Dottenijs (N. 178). Het Noordelijk gedeelte van Dottenijs, een derde ongeveer van de bevolking, is nu Vlaamsch. De taalgrens bereikt dan de Schelde bij Spiere (O. 260), dat nog tweetalig is, maar hoe langer hoe meer vervlaamscht wordt door inwijking : de meeste hoeven zijn reeds in handen van Vlaamschsprekende landbouwers. Ook Helkijn (O. 258), op den Westoever van de Schelde gelegen, is nog tweetalig, in dien zin dat ongeveer iedereen er nog Fransch kent, maar dat de taal in huis en op straat er Vlaamsch is. Slechts een vijftigtal personen spreken thuis alleen Fransch. Van Helkijn af vormt de Schelde een scherpe grens tot ten Noorden van Escanaffles (O. 193) (1).

Ten Westen van den stroom is de bevolking volkomen Vlaamsch, ten Oosten er van totaal Waalsch.

Een paar kilometer ten Noorden van Escanaffles verlaat de taalgrens de Schelde om in Oostwaartsche richting, ten Zuiden van Ruien (O. 192), de grens aangegeven in den Atlas van Zuid-Oost-Vlaanderen te bereiken. Ruien, dat ten Noorden van deze lijn ligt, is heelemaal Vlaamsch, terwijl Orroir (O. 193a), dat er ten Zuiden van is gelegen, volkomen Waalsch is.

In de reeds verschenen atlassen wordt de taalgrens steeds voorgesteld in den vorm van een volle lijn, afgewisseld met een kruisjeslijn, waarin dan de volle lijn wijst op een scherpe scheiding tusschen Vlaamsch en Waalsch, de kruisjeslijn daarentegen op het bestaan van een taalgrenszone.

Daar van de Noordzee tot aan de Schelde slechts op één enkel punt, nl. ten Noorden van Dottenijs, sprake kan zijn van een tamelijk scherpe scheiding, heb ik overal gebruik moeten maken van de kruisjeslijn, die aanduidt dat we met een taalgrenszone te doen hebben. Deze aanduiding scheen mij echter onvoldoende om den toestand in deze taalgrenszone te verklaren. Daarom heb ik het dan ook noodig geacht hier een beknopte uiteenzetting te geven van haar verloop.

Ik meen echter ook nog te moeten wijzen op het grondig verschil dat bestaat tusschen de Westelijke taalgrenszone (nl. van de Noordzee bij Rozenaal tot aan de Belgische grens bij „de Seule”) en de Oostelijke (van „de Seule” tot Helkijn aan de Schelde).

HUIDIGE TAALTOESTAND IN FRANSCH-VLAANDEREN

Voor wie zonder vooringenomenheid den taaltoestand in Fransch-Vlaanderen en dien aan de taalgrens in West-Vlaanderen beschouwt, blijkt het duidelijk dat we in 1939, in Fransch-Vlaanderen, voor een sterken achteruitgang van het Vlaamsch staan, terwijl integendeel, aan de Westvlaamsche

(1) Vergelijk hierover de zienswijzen aangehaald door Dr. H. DRAÏE in *De Studie van de Vlaamsch-Waalsche Taalgrenslijn in België gedurende de hedendaagsche periode*, pp. 72-76 (n. I van *Taalgrens en Kolonisatie*, uitg. door het Instituut voor Vla. Toponymie, Leuven 1942).

taalgrens, het Vlaamsch in korten tijd heel wat veld heeft teruggewonnen (1).

Laten we eerst Fransch-Vlaanderen beschouwen : de gansche streek ten Oosten van de taalgrens is nog volkomen Vlaamsch, maar iedereen is er — in tegenstelling met onze Vlaamsche gewesten, waar, op enkele zeldzame uitzonderingen na, alleman slechts Vlaamsch kent — in zekeren zin tweetalig. Daar het Fransch er de eenige officieele taal is, zijn de Fransch-Vlamingen verplicht zich, in hun betrekkingen met het staats- en gemeentebestuur, van die taal te bedienen, maar thuis en onder mekaar is voor de meesten van hen alles Vlaamsch wat de klok slaat. In haast alle kleine landbouwgemeenten hoort men bij de volwassenen niets anders dan Vlaamsch. Bij de kinderen is het echter anders gesteld : in de school is alles Fransch — de onderwijzers zijn Vlaamschonkundige Franschen — en zoo komt het dat de kinderen, zoolang ze de school bezoeken, vooral in groote gemeenten, meestal Fransch onder elkaar praten. Dat geeft soms wel aanleiding tot eigenaardige toestanden.

Zoo bleef ik op zekeren dag kijken naar enkele knapen die met de knikkers speelden. Ze spraken allen Vlaamsch maar telden bij het spel in het Fransch.

Verscheidene ouders met wie ik over dien toestand sprak, zeiden mij dat ze thuis met hun schoolgaande kinderen Fransch spraken — gebrekkig Fransch naar ik hoorde — om hun het leeren op school wat te vergemakkelijken.

JUSTIN BLANCKAERT deelde mij mee dat in de gemeente Zegers-Kappel, (N. 51) die 1.341 inwoners telt, iedereen, op een paar uitzonderingen na, Vlaamsch spreekt ; dat twee vijfden er van haast uitsluitend Vlaamsch kent, de andere drie vijfden tevens Fransch, maar dat van die drie vijfden slechts één vijfde behoorlijk Fransch spreekt, het tweede vijfde wat minder goed en het derde vijfde zeer weinig. Dat zal ongeveer de toestand zijn voor de meeste gemeenten van Fransch-Vlaanderen.

Wat gebeurt er nu met de kinderen die, na aan den schoolplicht voldaan te hebben, de school verlaten om hetzij op het land, hetzij in de fabriek hun bestaan te verzekeren?

Ik heb met vele menschen hierover gepraat en, waar ik maar eenigszins kon, inlichtingen ingewonnen. De toestand is anders voor de jongens dan voor de meisjes. De jongens die op het land gaan werken of in een der fabrieken, in het Vlaamsch gedeelte gelegen, spreken doorgaans Vlaamsch onder elkaar ; het Fransch dient alleen maar voor administratieve aangelegenheden en in hun betrekkingen met Vlaamsch-onkundigen. Van de meisjes daarentegen zijn het alleen diegene die op het land werken, die stilaan weer vervlaamscht worden ; de andere — de meerderheid — hebben een uitgesproken voorliefde voor het Fransch. Zoo herinner ik mij dat ik op een zomeravond, op een der grintwegen die naar Kassel leiden, een groep jonge menschen ontmoette. Ik hoorde ze giechelen en lachen van op een grooten afstand ; toen ze dicht bij

(1) Ik beschik op dit oogenblik noch over den noodigen tijd noch over de noodige ruimte om en dezen achteruitgang in Fransch-Vlaanderen en den vooruitgang in West-Vlaanderen in de 19^e en 20^e eeuwen uitvoerig te beschrijven, maar daar ik, sinds jaren, het daartoe noodwendige materiaal heb verzameld, hoop ik hem in afzienbaren tijd in een afzonderlijke studie nader toe te lichten.

waren trof het mij dat de jongens Vlaamsch spraken, maar de meisjes in het Fransch antwoordden.

In de vier kleine steden : Bergen (N. 5), Kassel (N. 97), Hazebroek (N. 155) en Belle (N. 162) is de toestand anders dan op het platteland : men hoort er veel meer Fransch. In de steden, net als bij ons, is dit verschil toe te schrijven aan sociale redenen : de burgerij beschouwt het Vlaamsch-spreken als minderwaardig en het zijn slechts de arbeiders die zich, zoowel op straat als in hun huis, van die taal bedienen. Thuis zal de burgerij nog wel Vlaamsch spreken — niet de jeugd — maar op straat zelden of nooit. Ouderen van dagen kennen dikwijls alleen maar Vlaamsch. Zoo waren er te Kassel, in 1936, op de 2.726 inwoners nog een vijftigtal oude mensen van wie de biecht in het Vlaamsch moest worden afgenomen.

Te Hazebroek is de toestand eenigszins anders dan in Kassel en Bergen. Het aantal inwoners is er heel wat grooter : 14.859 voor 2.721 te Kassel en 3.756 te Bergen. Hazebroek is namelijk het belangrijkste spoorwegcentrum van de streek — wie het nog niet wist zal het wel door dezen oorlog geleerd hebben — en veel van de spoorwegbeambten zijn Vlaamschonkundig. Ook heel wat gepensioneerde ambtenaren zijn zich daar komen vestigen, omdat het leven er zoo goedkoop was. De overgrootste meerderheid van die inwijkelingen spreekt alleen Fransch, maar de geboren Hazebroekenaars spreken thuis en onder mekaar nog Vlaamsch.

Belle, dat nu op de taalgrens ligt, wordt van uit het Zuiden aangetast, alhoewel ook hier dezelfde redenen gelden als voor Kassel en Bergen.

Deze vier steden worden stilaan eilanden van verfransching en moest, in de komende jaren, die verfransching in hetzelfde tempo voortgaan als in de tijdspanne 1914-1939, dan zou men er in afzienbaren tijd niet meer, zooals nu, enkele ouden vinden die geen Fransch kennen, maar wellicht een paar ouden die nog wat Vlaamsch kennen.

En ook op het platteland wijzigt de toestand zich in het voordeel van het Fransch. De pastoor van een kleine gemeente uit het hartje van Fransch-Vlaanderen, aan wien ik de redenen hiervan vroeg, gaf er mij volgende verklaring van, die ik dan later ook meer dan eens hoorde bevestigen.

De oorlogsjaren 1914-1918, zoo zei hij mij, zijn voor de meeste landbouwers buitengewoon winstgevende jaren geweest, zoodat zij in de mogelijkheid verkeerden hun dochters naar een Fransche kostschool te zenden, van waar ze totaal verfranscht naar huis terugkeerden.

In dien tijd werd nog overal op het platteland in het Vlaamsch gepredikt, maar hierdoor zou er verandering in dien toestand treden, want vele priesters uit Fransch-Vlaanderen zijn niet bemiddeld. Daar hun wedde zoo laag is dat zij er haast niet kunnen van leven, zijn ze ten zeerste in hun nopjes als de landbouwer hun af en toe wat eieren en een haantje laat geworden, of, als het varken wordt geslacht, ze met wat ribbetjes, een stuk spek of een ham bedenkt.

De pastoor die mij dat vertelde was zelf een welgesteld man, maar dat hij waarheid sprak wist ik uit eigen ervaring, want een paar dagen voordien had ik, op zoek naar zegslieden, in een ander dorp ook bij den pastoor aangeklopt.

De pastorie was een mooi oud landhuis, omgeven door een breeden wal. Daar niemand kwam opendoen vroeg ik aan een knaap, die mij nieuwsgierig aanstaarde, waar ik den pastoor zou kunnen aantreffen.

Het bleek dat hij reeds naar de kerk was gegaan, alhoewel het etensuur nauwelijks voorbij was. Ik begaf er mij ook heen ; de kerk was verlaten, maar bij de communiebank knielde een man. Ik trad nader en zag dat hij bezig was de communiebank te vernissen. Van onder het voorschoot, dat zijn kleedij beschermde, stak een deel van een priesterkleed uit. Hij stond op en ik bevond mij voor een flinken, jovialen vijftiger, die mij de hand reikte nadat hij ze aan zijn voorschoot van vernis had gereinigd. Ik deelde hem mijn verzoek mee en hij noodigde mij uit hem naar de pastorie te vergezellen. In plaats van daar langs de zware dubbele eiken deur binnen te gaan, opende hij een klein zijdeurtje, dat toegang gaf tot de keuken. Hij drong er op aan dat wij, alvorens op zoek te gaan naar zegslieden, een glas wijn zouden ledigen. Terwijl hij de flesch ging halen keek ik eens rond ; alles was er kraaknet, maar uiterst eenvoudig. Door een openstaande deur zag ik een ruime kamer, hel belicht door de middagzon, maar als eenig meubel ontwaarde ik er een ronde tafel en enkele stoelen ; een paar goedkoope portretten van pausen of prelaten versierden de witgekalkte muren. Zoodra hij terug was begonnen we te praten. Zoo vernam ik, dat hij, zooals de meeste pastoors van Fransch-Vlaanderen, als infanterist gedurende den oorlog 1914-1918 had gediend, dat hij moest leven van een zeer klein inkomen ; dat hij wel een mooie pastorie bewoonde, maar niet over de noodige middelen beschikte om ze te meubileren ; dat hij, zooals ik het gezien had, in de mate van het mogelijke, in zijn kerk zelf de meeste karweitjes opknapte. Dit alles vertelde hij mij onder het drinken van een glas zwaren Algeriaanschen wijn, den goedkoopsten op dit oogenblik in geheel Frankrijk, op een gemoedelijken toon, zonder de minste bitterheid. Hij leefde daar zonder bediening en zorgde voor zich zelf, net zooals in den tijd toen hij soldaat was. Hij was een eenvoudig, joviaal man, die in goed aanzien stond bij zijn parochianen, zooals ik later kon merken.

Laten we nu terugkomen op onze, uit-de-Fransche-Kostscholen teruggekeerde, boerendochters. Overtuigd en doordrongen van de superioriteit van het Fransch boven hun Vlaamsch dialect, voelen zij het als vernederend dat zij 's Zondags het sermoen, dat in het pensionnaat in het Fransch gebeurde, nu in het Vlaamsch moeten aanhooren. Bij de eerste gelegenheid, als ze met een boodschap bij den pastoor komen, snijden ze dit onderwerp even aan, komen er later op terug en rusten niet alvorens ze den pastoor er toe hebben bewogen voortaan in de hoogmis tenminste, de eenige die zij en de notabelen bijwonen, het Fransch te gebruiken. En zoo, zei mij mijn zegsman, wordt ook het platteland stilaan verfranscht. Daarbij komt dan nog dat in heel wat dorpen de pastoors niet meer in staat zijn een kanselrede in het Vlaamsch uit te spreken. Dit is dan ook de reden, waarom priesters als de E. H. VERDONCK verplicht zijn, in deze gemeenten in de taal van het volk te gaan prediken. En zoo wordt, langzaam maar zeker het overblijvende deel, van wat vroeger eens was een uitgestrekt Vlaamsch gebied, onweerstaanbaar verfranscht (1).

Het grootste gevaar voor verfransching schuilt o. i. echter in de industrialiseering, die een haven als Duinkerke met zich meebrengt. Bij het nagaan

(1) Ik schat het aantal Vlaamschsprekende inwoners van het arrondissement Duinkerke op circa honderd en tien duizend. De overgrootste meerderheid er van is natuurlijk tweetalig, maar de meesten onder hen spreken in den dagelijkschen omgang doorgaans Vlaamsch.

van de taalgrens hebben wij er op gewezen, hoe Duinkerke en al de aanpalende gemeenten, een klein deel van Rozendaal uitgezonderd, reeds verfranscht zijn.

Naar Duinkerke loopen al de kanalen die het Noorden van Fransch-Vlaanderen doorkruisen : de vaart van Veurne naar Duinkerke, van Veurne naar Bergen en dan van Bergen naar Duinkerke, de vaart van Broekburg naar Duinkerke en tenslotte de Kolme, die van St.-Omaars naar Bergen loopt. Langs die kanalen breidt de industrie zich geleidelijk uit : de groote metaalfabriek van Firmeny, de olieslagerij Lesieur, om maar de algemeen bekende te noemen. Door die fabrieken worden niet alleen veel jongens van het Vlaamsche platteland aangetrokken, maar ook tal van arbeiders uit de nabijgelegen Franschsprekende gewesten. Administratie en chefs zijn eentalig Fransch, bij de fabriek ontstaan complexen van arbeiderswoningen waar Franschsprekenden naast Vlaamschsprekenden huizen. Dit is o. m. het geval te Kapelle (N 1a), te Armbouts-Kappel (N. 1) en te Leffrinkhoeke (H. 77). Het lijdt geen twijfel dat, in betrekkelijk korten tijd, het Fransch het moet winnen op het locale Vlaamsch dialect.

Verder afgelegen landbouwdorpjes zullen waarschijnlijk het langst weerstand bieden, maar wat noch het onderwijs noch het bestuur heeft gekund, zal wel door de steeds verder doordringende industrialiseering geschieden. Mocht deze industrialiseering niet worden gestuit, dan kan men voorspellen, dat, in afzienbaren tijd, het Vlaamsch zal zijn teruggedrongen tot bij de Belgische grens, waar het misschien nog heel lang stand zal kunnen houden in grens-gemeenten, wegens de nauwe verwantschap met het dialect van over de grens en vooral wegens de uiterst drukke smokkel-betrekkingen, die nu eenmaal in onze huidige maatschappij, aan beide zijden van de landgrenzen, bestaan.

Dit alles klinkt misschien erg pessimistisch, maar het is de indruk dien ik, na een lang verblijf en een grondig onderzoek in Fransch-Vlaanderen, heb gekregen. Het is dan ook de reden die mij er toe noopte in zooveel dorpen mogelijk het dialect op te teekenen, overtuigd als ik ben, dat over een vijftigtal jaren het in vele, nu nog Vlaamsche gemeenten, niet meer mogelijk zijn zal.

HUIDIGE TOESTAND AAN DE TAALGRENSZONE VAN WEST-VLAANDEREN

De toestand aan de taalgrens tusschen De Seule en Helkijn is totaal verschillend van die in Fransch-Vlaanderen : hier constateeren wij een sterken druk van het Vlaamsch, dat in de laatste vijf en twintig jaar een vrij belangrijken vooruitgang heeft geboekt.

Bij het beschrijven van de taalgrens hebben wij er reeds op gewezen, hoe tal van gemeenten, die vóór 1914, volledig of voor het grootste gedeelte Fransch waren, nu in groote mate vervlaamscht zijn geworden, ondanks de administratieve verfransching en de tegenkanting van hooger hand.

Op onze kaart hebben we de grens laten loopen van De Seule, ten Noord-Oosten van Belle, over Ploegsteert en Meesen tot aan de Leie te Waasten. De kruisjeslijn duidt aan dat we hier te doen hebben met een taalgrenszone ; ten Noorden van deze lijn komen gemeenten voor, die nog niet heelemaal ver-

vlaamscht zijn. Duidelijkheidshalve wensch ik dan ook zeer bondig dezen toestand te schetsen.

Voor 1914 werden verscheidene van deze gemeenten als volledig Fransche gemeenten of gemeenten met een sterken Waalschen inslag beschouwd en officieel is dit voor de meeste nog het geval.

In werkelijkheid is het anders geworden : Wijtschate (N. 123), dat vóór 1914 veel Franschsprekenden telde, is nu voor de overgrootste meerderheid Vlaamsch ; op de 2.616 inwoners zijn er zoowat 300 Franschsprekenden ; Hollebeke (N. 121), dat vóór zestig jaar voor ongeveer één derde Fransch was, telde in 1939 slechts een paar Franschsprekende gezinnen ; Zandvoorde (N. 122), dat vóór 1910 een bijna volledig Franschsprekende gemeente was, waar het Vlaamsch uitzonderlijk gehoord werd, was in 1939 een volkomen Vlaamsche gemeente. De vervlaamsching begon in 1910 ; na den oorlog 1914-1918 keerde slechts de helft van de bevolking naar de totaal verwoeste gemeente terug. Tusschen 1922 en 1926 kwamen er zich veel Vlaamsche grensarbeiders vestigen, wat de volkomen vervlaamsching met zich meebracht. Ook Houtem (N. 124), (1) dat vóór 1914 tachtig procent Fransch-sprekenden telde, heeft er nu nog ten hoogste veertig procent en negen tienden van de bevolking kent Vlaamsch. Mijn opneming in deze gemeente heeft mij geleerd hoe omzichtig men zijn moet tegenover officieele gegevens. Officieel wordt Houtem nog steeds beschouwd als een overwegend Waalsche gemeente omdat de meeste Vlamingen er het Fransch opgeven als voertaal, alhoewel zij het betrekkelijk weinig of niet kennen, omdat zij het als voertaal in het lager onderwijs willen behouden. Zij beoogen hiermee aan hun kinderen, die later zooals zij in de Fransche fabrieken zullen gaan werken, de noodige kennis van het Fransch te verschaffen.

Wijtschate en Houtem zijn de eenige gemeenten gelegen ten Noorden van de taalgrens waar, in zekere mate, van tweetaligheid kan worden gesproken ; al de overige gemeenten zijn eentalig Vlaamsch. Bij de beschrijving van de taalgrens hebben wij voor alle gemeenten, die in aanmerking kwamen, de noodige inlichtingen verstrekt.

De vooruitgang van onze taal moet worden toegeschreven aan een uiterst sterke inwijking van Vlaamsche grensarbeiders in deze gebieden. Na den oorlog 1914-1918 hebben de textielfabrieken van Noord-Frankrijk, voornamelijk te Rijsel, Roobeke en Toerkonje, beroep moeten doen op Vlaamsche werkkrachten en talrijke arbeiders, vooral uit West-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen, hebben er gehoor aan gegeven. Een groot deel van hen is zich komen vestigen in de nabijheid van de grens op Belgisch grondgebied, maar talrijk zijn ook diegenen, die in een der drie groote textielcentra of in de buurt zijn gaan wonen. Men hoort er dan ook op straat en in de herberg heel wat Vlaamsch.

Ik beschik niet over de noodige gegevens om de verhouding Fransch-Vlaamsch in dezen hoek van Frankrijk te bepalen en ben van oordeel dat alleen een Franschman, aan de hand van de boeken van den burgerlijken stand en door een onbevooroordeeld onderzoek in ieder gemeente, het juiste aantal inwijkelingen en den preciesen taaltoestand zou kunnen nagaan.

(1) Cf. de uitvoerige gegevens hieromtrent bij de opneming p. 368.

Over dit gebied kan ik alleen enkele indrukken meedeelen.

Fransch-Wervik (N. 134), dat door een brug over de Leie met ons Wervik is verbonden, is voor een groot deel Vlaamsch en de mindere klasse spreekt thuis Vlaamsch. Te Boesbeke (N. 135) is er een belangrijk gedeelte van de bevolking dat weinig of geen Fransch kent; Fransch-Komen (N. 133) daarentegen, is voor de overgrootste meerderheid Fransch, maar Halewijn (N. 136), dat met Meenen verbonden is, is sterk vervlaamscht; ook te Armentiers (N. 170) wordt heel wat Vlaamsch gehoord.

DE VRAGENLIJST

Toen de leider van de Reeks Nederlandsche-Dialect-Atlassen, in 1925, de vragenlijst samenstelde die zou worden afgevraagd in heel het Nederlandsch taalgebied, was hij er zich wel van bewust, dat ze niet in alle gewesten, waar Nederlandsch wordt gesproken, in haar oorspronkelijken vorm dienst zou kunnen doen en dat de wijzigingen, die ze zou moeten ondergaan, talrijker zouden worden naarmate de onderzochte plaatsen verder waren afgelegen van zijn geboortestreek, Klein-Brabant. We zien dan ook dat in de inleidingen van de verschillende atlassen, op zekere leemten wordt gewezen en noodzakelijke aanvullingen worden vermeld, „maar dit alles neemt niet weg dat beantwoording van eenzelfde vragenlijst met het mogelijke maximum van gemeenschappelijken inhoud voor geheel ons taalgebied een na te streven ideaal is” (1).

Dat de vragenlijst in West- en Fransch-Vlaanderen ook zekere wijzigingen heeft moeten ondergaan, zal dan wel niemand verwonderen, alhoewel er onmiddellijk moet worden op gewezen, dat het aantal er van veel minder groot bleek, dan wat op het eerste gezicht kon worden vermoed.

In Fransch-Vlaanderen, waar de woordenschat heel wat dieper is aangetast dan in de Westvlaamsche dialecten, werden een betrekkelijk groot aantal woorden spontaan door de zegslieden vervangen door hun Fransch equivalent. In den beginne vreesde ik dat mijn methode — namelijk het laten vertalen uit het Fransch — er de oorzaak van was, maar bij nader onderzoek bleek duidelijk dat het Nederlandsche woord totaal onbekend was. Zekere woorden werden in bijna alle Franschvlaamsche plaatsen door een Fransch equivalent vervangen, omdat ze klaarblijkelijk uitgestorven waren, terwijl andere slechts hier en daar de plaats moesten ruimen, omdat ofwel het dialect van de gemeente, ofwel dat van de zegslieden, sterker was beïnvloed dan in de naburige dorpen.

De voornaamste substituties zijn (2) :

Allemands(che) voor *Duitschers* (130), *arroseeeren* voor *begieten* (2), *baptiseeren* voor *doopen* (37), *bedeau* en *suisse* voor *koster* (128), *biscou* voor *kegel*

(1) E. BLANCQUAERT, *Dialect-Atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen*, dl. I, Inleiding, p. VI.

(2) De cijfers tusschen haakjes duiden den zin aan waarin het woord voorkomt; de volledige lijst van de Fransche woorden — eventueel Waalsche of in schijn Fransche — vindt men in het Register.

(34), *bon* voor *goed* (90), *bougie* voor *kaars* (59), *bouteille* i. p. v. *liter* (12), *brancards* voor *tremen*, *armen van een kruiwagen* (129), *brique* voor *steen* (25), *brouette* voor *kruiwagen* (129), *camarade* voor *maat* (17), *casquette* voor *pet* (20), *champignon* voor *paddestoel* (20), *chic, comme-il-faut, consciencieux, difficile, délicat, minutieux, sérieux, observant* i. p. v. *secur* (102), *chicaneur, contrariant* voor *dwaars mensch* (73), *contrarieeren* voor *dwaars zijn* (73), *choppe, demi* voor *pint* (10), *collier* i. p. v. *pareltjes* (22), *couvre-lit* voor *bedsprei* (51), *croute* voor *korst* (89), *dangereus* voor *gevaarlijk* (42), *deconseilleren* voor *afraden* (54), *defendeeren* i. p. v. *beschermen* (41), *demolieren* en *destruweeren* voor *afbreken* (23), *détour* voor *omweg* (87), *enleveeren* i. p. v. *varen* (106), *Escaut* voor *Schelde* (42), *eterniteit* voor *eeuwigheid* (134), *existeren* i. p. v. *staan* (26), *fêteeren* voor *vieren* (15), *fortifieeren* voor *verkloeken* (96), *frequentereen* en *hanteeren* voor *omgaan* (73), *geassureerd* voor *erg of overmoedig* (43), *gepelierd* of *geperierd* voor *gestorven* (89), *greffeeren* voor *enten* (48), *habitje* voor *kleedje* (137), *jardinier* i. p. v. *boomkweeker* (48), *jeton* i. p. v. *een goede beurs* (108), *karette* voor *kar* (74), *Louvain* voor *Leuven* (108), *Lys* i. p. v. *Schelde* (42), *mankieren* voor *ontbreken* (83), *méchant* i. p. v. *erg* (43), *menaseeren* voor *dreigen* (13), *monument* voor *standbeeld* (26), *Nieuport* voor *Nieuwpoort* (135), *offrieren* voor *bieden* (114), *paander, panger* en *panjer* voor *korf* (82), *papillon* en *papillote* voor *vlinder* (20), *pari* voor *weddenschap* (47), *pertang* voor *nochtans* (54), *pepin* voor *pit* (36), *peuple* voor *volk* (84), *met de plote spelen* i. p. v. *kaatsen* (58), *poule* voor *kip* (1), *pont* voor *brug* (106), *protegeeren* voor *beschermen* (41), *quille* voor *kegel* (34), *rentier* voor *rentenier* (27), *route* i. p. v. *omweg* (87), *seule* voor *emmer* (31), *seigneur* i. p. v. *grootte heer* (27), *statue* voor *standbeeld* (26), *toque* voor *een soort hoofddeksel* (20), *tourné* voor *ronde* (99), *verdemolieren* voor *afbreken* (23), *vespere* en *vespereeren* i. p. v. *schafttijd* en *schaften* (74), *vizeeren* voor *mikken* (92). *verdemolieren*. (ditaux)

Ook in West-Vlaanderen gebeurden zulke substituties, maar in veel mindere mate.

Een andere moeilijkheid, die zich zoowel in West-Vlaanderen als in Fransch-Vlaanderen voordeed, was het wegvallen van fonetisch interessante woorden, die, omdat ze in een of ander dialect ontbraken, door de zegslieden spontaan werden vervangen door meestal, maar niet steeds, gelijkwaardige begrippen. Waar het zonder moeite ging heb ik steeds getracht er een fonetisch equivalent voor in de plaats te stellen, maar daar waar ik voelde dat er geen doen aan was, drong ik niet aan, omdat ik het geduld van mijn zegslieden niet op de proef wilde stellen en aldus de gansche opneming in gevaar brengen.

Enkele voorbeelden van dergelijke wijzigingen zijn :

afbreken (23) : *afslaan, aftrekken, bij brokken slaan*, *destruweeren*, *rampeneeren*, *verdemolieren*, *vernietigen*.

afmaaien (122) : *afdoen*.

afraden (54) : *afklappen, afkouten, beletten, verbieden*.

afsnijden (52) : *afdoen, korten*.

begieten (2) : *besproeien, bespetteren, wateren*.

beschermen (41) : *bevrijden, bezorgen, bijstaan, protegeeren, steunen, zorgen voor*.

Boom (106) : *Belle, Bergen, Hoek, Ieper*.

buigen (129) : *doorgeven, doorwegen, doorzakken, geven, zich geven, doorplooiën*.

dooier (123) : bolle, geluw.
 doopen (80) : kersten, kersten doen, kersten dragen.
 doorn (78) : fiker, pi(j)ker, stekker.
 dwars (mens) (73) : aardig, aardigaard, alweter, averechtsch, contrarie, dikkop,
 dommerik, eigenzinnigaard, k(ee)raafsch, koppigaard, kritser, kwestiemaker,
 strijder, tegenstrijdigaard, valschaard, verkeerderik, zeeveraar.
 erg (43) : frank, geassureerd, geweldig, hoovaardig, preusch, stout, wreed.
 fijntje (115) : goedje.
 flauw (132) : heerlijk, mager.
 gevaarlijk (42) : rieschelijk.
 keuren (107) : bekijken, bezien, kijken, schatten.
 korfje (82) : kanseltje, mandje, paandertje.
 lommer (91) : schaaite, schauwte.
 meester (128) : koster, schoolkoster.
 mikken (92) : loeren, lonken, nijken, scherp kijken, verzeie zien, vizeeren.
 omgaan (73) : handelen, hanteeren, huishouden, omspringen, overeenkomen,
 verkeeren.
 opdoen (38) : vermorsen, verneuken, versnorrelen, verspelen, verteren, vertureluten,
 verkletsen, vereten, verbuischen, verbroomen, verbommarseeren, verzuijnden,
 wegmaken.
 pit (36) : boon, graantje, kee(r)l, keest, kern, klokhuis, koo(i), kornelletje, noot(je).
 schafttijd (74) : achternoen, eten, etentijd, getie, koffiedrinken, koffietijd, noene-
 stond, schoven, vespereertijd.
 Schelde (42) : beek, IJzer, IJzerbeek.
 spitten (4) : delven, graven.
 sport (83) : sprinkel, spoor, terd.
 vaal (55) : baaide, bleek, bleekbruin, bleekgeluw, bleekrood, bleekrost, Durhamsch,
 geluw, geplekt, (ge)rowaand, geschild, gezeemd, jong, klijtaarden, moolnaard,
 muisaarden, muisaardig, rost, rostachtig, vossen, zandvaal, zeemde, zeem-
 aarden, zeemkleurde.
 varen (106) : afdjokken, afhalen, afloopen, afnemen, afrijden, afsmijten, afsteken,
 afstuiken, afvliegen, destruweeren, meegrijpen, meenemen, meesleepen,
 meesnakken, stuiken, wegloopen, wegnemen.
 verkloeken (96) : versterken, vervromen, verstravven.
 vriend (2) kennis.
 zacht (68) : gezond, koud, lauw, schoon, zoel.
 zoon (76) : knecht.

Ook een paar zinnnetjes, die reeds door de auteurs van den *Dialect-Atlas van de Zeeuwsche Eilanden* veranderd waren geworden, nam ik in dien gewijzigden vorm over, nl. zin 52 (*Die vrouw heeft heur haar laten (af)snijden i. p. v. De soldaten hebben dat vrouwmensch heur haar afgesneden*); „de soldaten” werd dan bij zin 137 afzonderlijk gevraagd, en zin 126 (*De Duitschers hebben ons oud huis afgebrand*) werd: *Ons oud huis is afgebrand*, terwijl zin 130 (*Sommige menschen snuiten zich luid*) weg viel en vervangen werd door: *De twee Duitschers kwamen naar buiten*.

Daar „verspreiden, uitspreiden, verbreiden, uitbreiden, bereiden” (zin 51) haast nergens in het door mij bewerkte gebied werd gebruikt, zooals dit trouwens reeds het geval was in Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaan-

deren, voegde ik er insgelijks de uitdrukking „*mest (open)breiden* of *(open)-spreiden*” en „*een boterham breiden*” aan toe, zooals ook reeds voor de andere atlassen was geschied.

In zin 28 werd de naam „*Lucifer*” door de meeste zegslieden spontaan veranderd in „*de duivel*”; in zin 11 moest in vele plaatsen „*krieken-kriekjes*” vervangen worden door „*kersen-kersjes*” omdat het eerste woord er niet bekend is; ook *braambessen* (zin 82) wordt op vele plaatsen, vooral in Fransch-Vlaanderen, niet gebruikt. *Boomkweker* (zin 48) en *boogmaker* (zin 77) zijn in het bewerkt gebied eveneens weinig bekende woorden.

Een vrij groot aantal zegslieden kenden in zin 50 een verschil tusschen *kleppen* (geluid van korte snel opeenvolgende slagen op een klok) en *luiden* (geluid van trage volle slagen); andere daarentegen gebruikten het laatste in beide beteekenissen.

In Zuid-West-Vlaanderen is het mij een paar maal gebeurd dat de zegslieden het woord *eik* als boom niet kenden (zin 120). Ik verving dan *eik* door *boom* (zoo te H. 19, 84, 97, 103; N. 29). De vrucht er van kenden ze alleen als varkensvoeder: *zwijsnoot* (te N. 87, 88, 117, 130, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 178; O. 83, 179, 188, 190). Elders (te H. 75; N. 1, 2, 3, 7, 38^{II}, 48, 51, 52, 57, 58, 143, 148, 153, 156) was *beukenhout* (zin 109) onbekend en moest het vervangen worden door *eikenhout*.

Zin 82 (*Haar dochtertje is met een korfje naar 't bosch gaan braambeziën plukken*) bleek op vele plaatsen te lang en werd door heel wat zegslieden in twee gesplitst; *Haar dochtertje is met een korfje naar 't bosch; ze is braambeziën gaan plukken*.

Er zou nog heel wat te zeggen vallen over de wijzigingen die de zinnestjes op vele plaatsen ondergingen, maar het ware onbegonnen werk ze hier een voor een te behandelen. Alvorens dit onderwerp te besluiten wil ik als voorbeeld één enkel kort en zeer eenvoudig zinnestje aanhalen, nl. zin 70: *Er is een barst in de kan*.

In veruit de meeste plaatsen werd het zinnestje trouw in het dialect omgezet, maar te H. 21, 40, 54, 65, 75, 106; N. 33, 49, 52, 53, 55, 58, 56, 61, 63, 70, 79, 104, 108, 111, 117, 119, 124, 129, 149, 151, 154, 155, 160 zegden mijn zegslieden naast, of in plaats van, de eerste constructie: *de kan is gebarsten*.

Te H. 3, 15, 16, 17, 18, 19, 30, 36, 38, 39, 44, 47, 50, 57, 93, 97, 108 gebruikt men *krak* voor *barst*; te H. 46 *scheur* en te H. 60 *spleet*.

In plaats van, of naast *kan*, zegt men *keete* te H. 15, 44, 48, 50, 51; N. 26 en te H. 60, 67; N. 14 en 26 heet een aarden kan een *pint*.

Den belangstellende verwijs ik naar het Register, waarin ik alle woorden en hun schakeeringen heb opgenomen en tevens, in de mate van het mogelijke, de plaatsen of streken waar ze voorkomen heb aangeduid.

De werkwoord-paradigmen, die voorkomen in Nrs. 113, 114, 136 en 137, schijnen mij het zwakke punt van de vragenlijst; in ieder geval zijn zij het, die mij bij het opteekenen het meest last hebben berokkend en ik heb mij nooit van den indruk kunnen ontdoen, dat zij in vele gevallen niet den werkelijken toestand weergeven. Ik meen den gebruiker van dezen atlas te moeten waarschuwen dat er, naar mijn meening, veel meer verschillende vormen van de persoonlijke voornaamwoorden (1^e en 2^e pers. enk. en meerv.) in gebruik

zijn dan uit die paradigmën blijkt (1) en dat, waar het imperfect is opgegeven, dit in de meeste gevallen geenszins beteekent, dat het in dezelfde mate wordt gebezigd als de andere tijden. Zin 63 toont o. i. duidelijk aan, dat de verleden tijd dikwijls wordt vervangen door den voltooid tegenwoordigen tijd. In plaats van „*Ge zaagt mij wel maar ge spraakt tegen mij niet*” zegden de meeste zegslieden : *Ge hebt mij wel gezien maar ge spraakt tegen mij niet* of : *ge hebt tegen mij niet gesproken*.

Ook over het al of niet aaneenschrijven van de woorden in een zin wensch ik den lezer eenige opheldering te geven. Wie met aandacht de teksten opgenomen door Prof. BLANCQUAERT met de mijne vergelijkt, zal zonder twijfel menig verschil in het al of niet aaneenschrijven aantreffen. Alhoewel dit punt meer dan eens uitvoerig door ons beiden werd besproken, heb ik gemeend datgene, wat voor mijn oor als een fonetische eenheid gold, te moeten aaneenschrijven en waar dit niet bleek het geval te zijn, het te moeten scheiden. Daaruit volgt dan ook, dat op dit gebied, geen gelijkvormigheid moet worden gezocht.

Een laatste punt, waarover ik mij verplicht voel den lezer in te lichten, is de wijze waarop ik de gehoorde antwoorden heb weergegeven. Bij het opteekenen heb ik gezocht, voor zoover mij dat eenigszins mogelijk was, mij los te maken van het schriftbeeld en van den historischen oorsprong van den klank en het woord. Ik heb zoo nauwkeurig mogelijk weergegeven wat ik hoorde, of meende te hooren en toegepast wat volgens K. JABERG heet „... transcription phonétique non régularisée ou transcription impressioniste [,] celle qui ne rend compte que de l'impression acoustique momentanée que font sur l'enquêteur les réponses du sujet interrogé (ou d'une façon générale tout ce qui est parlé)” (2), omdat ik ook volledig de meening ben toegedaan dat : „Quand il s'agit d'enquêtes rapides telles que des nécessités pratiques les imposent aux auteurs d'atlas nationaux, il faut qu'on se contente d'enregistrer la réalité phonétique — ou ce que, sur la foi de son oreille, on croit être tel — et laisser à d'autres le soin de „typiser” la variété des perceptions, voire même d'établir les systèmes phonologiques des parlens en question” (3).

En misschien is het niet overbodig hier nog eens te herhalen wat ik reeds een paar jaar geleden schreef, naar aanleiding van een beknopte dialectgeografische studie (4) : „... dat het hier geraden is... de niet-dialectoloog [en ook menig dialectoloog vrees ik] te waarschuwen voor al te overijlde beoordeling van dialectgegevens, vooral als het hem gaat over zijn eigen dialect of een gewesttaal die hij min of meer goed kent. Men is al te zeer geneigd — zodra men een vorm of een klank of zelfs een nuance van een klank ontmoet die afwijkt van diegene die men zelf zou gebruiken — de opneming als foutief

(1) Prof. BLANCQUAERT wees reeds hierop in de Inleiding van zijn *Dialect-Atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen*.

(2) K. JABERG & J. JUD, *Transkriptionsverfahren, Aussprache- und Gehörsschwankungen. Prolegomena zum Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, in *Zs. f. rom. Phil.*, 47 (1927), 171-218 ; *Der Sprachatlas als Forschungsinstrument*, p. 213-222 : *Transkriptionsprinzipien* (geciteerd door K. JABERG, *Aspects géographiques du langage* (Société de Publications romanes et françaises, XVII, Paris, Librairie E. Droz, 1936, p. 17).

(3) Id., *ibid.*, p. 18.

(4) W. PÉE, *op. cit.*, pp. 293-294.

te beschouwen en onmiddellijk en de gegevens en de opnemer te veroordelen. Men moet zich ook wachten voor veralgemenen : eenzelfde klank kan zeer goed in hetzelfde woord maar in verschillende zinnnetjes zeer uiteenlopende schakeringen en een betrekkelijk groot verschil in duur vertonen".

Een twintigjarige ondervinding op dit gebied heeft mij er grondig van overtuigd dat men nooit zeggen mag : „men zegt dit of dat niet".

SPELLING DER PLAATSNAMEN INWONERAANTAL — REGISTER

Zooals voor de vorige atlassen, is de hier gebruikte kaart een fragment van de grondkaart, uitgevoerd in opdracht van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie te Brussel en van de Dialectencommissie der Koninklijke Akademie voor Wetenschappen te Amsterdam. De nummers der plaatsen zijn die van het *Systematisch en Alfabetisch Register van Plaatsnamen voor Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Fransch-Vlaanderen* (1). Ook voor de spelling der Belgische plaatsnamen volgden wij de daar gebezigde schrijfwijze ; voor de Fransche gemeenten behielden wij, naast de spelling door ons gewijzigd volgens de door H. J. VAN DE WIJER geformuleerde spelregels (2), de officieele Fransche schrijfwijze (3).

In de Alfabetische Lijst van de bewerkte Plaatsen werd, voor gelijklopende Westvlaamsche gemeenten, tusschen () het arrondissement aangeduid ; voor de Franschvlaamsche komen de twee schrijfwijzen voor. Bij de opnemingen zelf van deze laatste plaatsen heeft de officieele Fransche spelling den voorrang.

Het aantal inwoners van de Westvlaamsche gemeenten is dat van 31 December 1934 (Belgisch Staatsblad van Juni 1935) ; voor de Franschvlaamsche plaatsen geven wij het bevolkingscijfer van 8 Maart 1936 volgens J. MEYRAT, *Dictionnaire national des communes de France et d'Algérie, colonies françaises, pays de protectorat et à mandat* (4).

In het Register werden niet alleen de Nederlandsche woorden van de vragenlijst, maar ook alle dialectwoorden en hun voornaamste schakeeringen opgenomen. Voor de specifiek West- en Franschvlaamsche woorden, of diegene die een typischen West- of Franschvlaamschen klank vertoonen, volgden wij de spelling gebruikt door De Bo in zijn *Westvlaamsch Idioticon* (5) ; voor de dialectwoorden die hij niet citeert, volgden wij zijn eigen spelregels omwille van de eenheid, met inachtneming nochtans van de uitspraak. Klanken die

(1) PÉE, Dr. W., en MEERTENS, P. J., *Dr. L. Grootaers' en Dr. G. G. Kloeke's Systematisch en Alfabetisch Register van Plaatsnamen voor Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Fransch-Vlaanderen*, herzien en bijgewerkt door — (*Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, VIII, 1934, pp. 149-260).

(2) VAN DE WIJER, H. J., *Onze Vlaamsche Gemeentenamen in moderne Spelling*, 2e druk, Leuven-Brussel, 1931.

(3) Cf. BARON et LASALLE, *Dictionnaire des Communes — administratif et militaire — France, Algérie, Tunisie, Maroc et Colonies françaises*, 18e édition, 1932, entièrement mise à jour, Paris, Charles-Lavauzelle & Cie, éditeurs militaires.

(4) Réimpression de la 15e édition, Paris, Albin Michel, 1938.

(5) DE BO, L.-L., *Westvlaamsch Idioticon*², heruitgegeven door J. Samyn, Gent, A. Siffer, 1892.

heelemaal niet worden uitgesproken, of in zekere gemeenten niet, maar in andere wel, werden tusschen haakjes geplaatst.

Om in de mate van het mogelijke de drukfouten tot een minimum te herleiden, werden alle opnemingen zoo secuur mogelijk overgeschreven, de eerste proef door den auteur verbeterd en de tweede proef zoowel door Professor BLANCQUAERT als door mij zelf nagelezen; op de derde proef controleerde ik niet alleen de aangebrachte correcties, maar ik vergeleek bovendien zorgvuldig elke opneming met het handschrift. Desondanks ontdekte ik later nog, bij het invullen der kaarten, een reeks zetfouten in de gedrukte teksten, fouten die in de Errata (pp. XCIII-XCIV) verbeterd worden.

Dat deze atlas zoo lang op zich heeft laten wachten moet niet uitsluitend aan de oorlogsomstandigheden worden toegeschreven, want het materiaal werd verzameld tusschen 1934 en 1940. Juist op het oogenblik dat ik er aan denken kon mijn opnemingen persklaar te maken, brak de oorlog ook in ons land uit en moest alle arbeid voor ettelijke maanden worden stopgezet. Eerst in 1941 was ik in de mogelijkheid mijn materiaal weer ter hand te nemen. Einde 1943 waren alle opnemingen gedrukt, maar ik wenschte niet dezen atlas onder de bezetting te laten verschijnen en zoo komt het dat de kaarten en het Register eerst in den zomer van 1945 klaar kwamen.

Op dat oogenblik stond niets meer de publicatie van den atlas in den weg en indien hij dan niet is verschenen, is dit alleen te wijten aan het feit dat ik nog steeds de stille hoop koesterde bij de Inleiding reeds enkele resultaten te kunnen meedeelen, zooals o. m. nopens de scheiding tusschen West- en Oost-vlaamsch, de eventueele grens tusschen het Fransch-Vlaamsch en het West-Vlaamsch, alsook het afbakenen van dialectgroepen binnen deze tongvallen. Met het oog hierop was ik, reeds in 1941, begonnen met het maken van een vrij groot aantal fonetische, morfologische en syntactische kaartjes, maar dit aantal bleek niet voldoende om nu reeds het afbakenen van dialectgroepen toe te laten.

Ik heb de belangstellenden niet langer willen laten wachten op het verzamelde materiaal, maar hoop toch over korten tijd enkele van deze resultaten in het licht te kunnen geven.

Nu ik aan het einde ben gekomen van deze Inleiding en ik den ganschen atlas — opnemingen en kaarten — voor mij gedrukt zie liggen, voel ik het mij als een aangename plicht al diegenen die mij bij de totstandkoming van dit, twaalf jaar lange, werk behulpzaam zijn geweest, een hartelijk woord van dank toe te sturen.

Mijn dank gaat in de eerste plaats naar den leider van deze Reeks, den huidige rector der Gentsche Universiteit, die mij in dit vak heeft opgeleid en mij steeds met zijn aanmoedigend woord en welkome raadgevingen ter zijde stond; door zijn medewerking heeft hij een belangrijk aandeel in de publicatie van dezen atlas en de samen ondernomen dialectreizen behooren nog steeds tot de mooie vooroorlogsche herinneringen. Ook aan de talrijke zegslieden van West- en Fransch-Vlaanderen ben ik veel dank verschuldigd en vooral aan al diegenen, die mij bij het opsporen van geschikte dialectsprekers een helpende hand hebben geboden, meer speciaal aan den E. H. R. DESPICHT uit Steenvoorde en E. H. VERDONCK uit Boeschepe.

Dat zulk een omvangrijk onderzoek niet zonder financieele hulp kon

geschieden zal wel niemand verwonderen : de Vlaamsche Wetenschappelijke Stichting betoonde haar belangstelling door een geldelijken steun en het Patrimonium der Gentsche Universiteit nam een deel der reisonkosten in Zuid-West-Vlaanderen voor zijn rekening. Beide instellingen betuig ik hier dan ook graag mijn dank. Maar zonder de financieele tegemoetkoming van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, dat mij bij herhaling een reisbeurs toekende, zou ik nooit in staat zijn geweest mijn onderzoek tot een goed einde te brengen. Het spijt mij des te meer dat de Heer P. BEGHIN, wijlen haar secretaris, niet meer tot de levenden behoort, omdat ik van deze gelegenheid gebruik wilde maken om hem te zeggen hoe zeer ik zijn welwillende tegemoetkoming, zijn nooit verflauwde belangstelling steeds op prijs heb gesteld en hoe hij mij, bij mijn debuut in de wetenschappelijke carrière, meer dan eens een hart onder den riem heeft gestoken. Ik ben er van overtuigd, dat nog anderen dan ik veel zijn verschuldigd aan het tactvol en welwillend optreden van den zoo ijverigen secretaris van het Nationaal Fonds.

Ook de Universitaire Stichting heeft recht op mijn dankbaarheid, want zonder haar tusschenkomst zou de uitgave van een zoo lijvig werk in dezen vorm niet goed mogelijk zijn geweest. In haar Directeur, den Heer J. WILLEMS en haar Secretaris, den Heer J. MASURE, dank ik dan ook den ganschen Beheerraad.

Brussel, Oudejaarsavond 1945.

WILLEM PÉE.